АНОТАЦІЯ

Козак О. М. Договір про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Кваліфікаційна наукова праця на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 (Право). – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Київ, 2020.

Кваліфікаційна наукова праця є комплексним науковим дослідженням проблем правового регулювання відносин за договором про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю. Кваліфікаційна наукова праця складається із трьох розділів розділених на вісім підрозділів, у яких розгляд питань розпочинається зі з'ясування історичних етапів становлення та розвиток інституту прийомної сім'ї у вітчизняному законодавстві та завершується особливостями відповідальності сторін за порушення договірних умов.

У першому розділі *«Становлення та розвиток інституту прийомної сім'ї у вітчизняному законодавстві»* з'ясовано історичні аспекти становлення та розвитку цього правового інституту у вітчизняному законодавстві. Виокремлено шість періодів становлення та розвитку інституту прийомної сім'ї як однієї з нових форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у вітчизняному праві. Обґрунтовано притаманність правовому регулюванню відносин з влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю два взаємопов'язані між собою напрямки: 1) публічно-правовий – відображається в сукупності нормативно-правових актів, які визначають вид і характер поведінки учасників цих відносин; 2) приватноправовий, який охоплює правове становище суб'єктів такої діяльності, підстави виникнення таких правовідносин, зокрема договір про влаштування дітей у прийомну сім'ю. Шляхом договірного регулювання відносин із влаштування дітей у прийомну

сім'ю відбувається розширення меж правового регулювання за рахунок передачі ініціативи із забезпечення захисту прав дітей таким учасникам вказаних правовідносин, як прийомні батьки та спеціально уповноважені органи виконавчої влади. Договір про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю слід розглядати не тільки як правочин, правовідношення чи документ, а як регулятор особистих немайнових та майнових відносин прийомних батьків та органу, який прийняв рішення про утворення прийомної сім'ї. При цьому учасники цих відносин визнаються суб'єктами їх договірного регулювання, що дозволяє встановлювати критерії їх можливої поведінки. Відповідно, зважаючи на превалювання у сучасному СК України диспозитивного методу регулювання сімейних відносин, зроблено висновок про можливість визнання договору джерелом сімейного права. Доведено, що конструкція договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї як примірного договору є найбільш виправданою, оскільки затверджувані нормативними актами типові договори, що мають імперативні приписи, можуть поширюватися лише на ті договори, які є публічними, а інакше імперативні приписи будуть вступати в суперечність із принципом свободи договору (ст. 3 ЦК).

Акцентовано увагу на правовому статусі дітей при врегулюванні відносин щодо влаштування їх на виховання у прийомну сім'ю. Запропоновано у випадках відмови батьків від виховання своїх дітей або ж неналежного виконання таких обов'язків черговість влаштування дитини на виховання до: 1) родичів батьків дитини; 2) на усиновлення; 3) прийомної сім'ї; 4) спеціальної установи. Вихованець прийомної сім'ї користується як всім спектром прав, притаманних будь-якій дитині в родині, так і правами, передбаченими спеціальними нормативними актами, що спрямовані на захист прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. До таких особливих прав належать: права на користування пільгами при отриманні освіти, медичного обслуговування, додаткові гарантії прав на житлове приміщення, на працю, освіту, відпочинок тощо.

Обґрунтовано недоцільність закріплення конкретного віку дитини, з яким пов'язана необхідність врахування її думки щодо влаштування у прийомну сім'ю. Запропоновано сприймати показник рівня розумового розвитку дитини у зв'язку з її навчанням у школі на базі початкової загальної освіти (6–10 років), а також індивідуальних показників розвитку окремої дитини. Тобто в усіх діях щодо дітей, саме керуючись інтересами прийомної дитини, посадові особи органів опіки та піклування повинні враховувати думку дитини під час вирішення питання про влаштування її на виховання у прийомну сім'ю. Більше того, така дитина безпосередньо впливає і на вибір кандидатури майбутніх прийомних батьків.

У другому розділі *«Правова характеристика договору про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю та порядок його укладення»* на основі характеристики договору про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання у прийомну сім'ю вироблено його поняття та визначено його приватноправову природу. Встановлено, що індивідуальне регулювання відносин зі влаштування дітей у прийомну сім'ю полягає у розширенні меж правового регулювання за рахунок передачі ініціативи із забезпечення захисту прав дітей таким учасникам вказаних правовідносин, як прийомні батьки та спеціально уповноважені органи державної влади, які впорядковують відносини між собою за допомогою такого інструменту, як цивільно-правовий договір. Специфіка створення прийомної сім'ї полягає саме у її договірній основі, незважаючи на той факт, що механізм призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та грошового забезпечення прийомним батькам за надання соціальних послуг у прийомних сім'ях відбувається за рахунок коштів державного бюджету в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Характер відносин, що виникають між прийомними батьками, органом, що прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, та самою дитиною є

приватноправовим, оскільки: 1) відображається у наданні послуг із виховання дитини, яка цього потребує; 2) здійснення прав та виконання обов'язків контрагентами за цим договором спрямовано на створення гідних умов розвитку та виховання дитини; 3) відносини між прийомними батьками та прийомною дитиною носять фідуціарний характер; 4) метою вступу прийомними батьками та органом, що прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, в договірні відносини є створення умов, максимально наближених до виховання дитини в звичайній сім'ї.

Відносини, що виникають між відповідним органом виконавчої влади та прийомними батьками є як особистими немайновими, так і майновими. Особисті немайнові відносини проявляються у забезпеченні належних умов для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом влаштування їх у сім'ї на виховання та спільне проживання. Майнові відносини проявляються у фінансуванні прийомних сімей з державного бюджету, матеріальному забезпеченні прийомних сімей з місцевих бюджетів, наданні у безоплатне користування житлових приміщень тощо, виплаті винагороди прийомним батькам тощо.

Договір про влаштування дітей на виховання у прийомну сім'ю, будучи частково пойменованим, за своїми ознаками близький до договорів про надання послуг. Ознаками, що дозволяють його відносити до групи договорів про надання послуг та можливість застосування до них гл. 63 ЦК України, є наступні: а) предметом договорів із надання послуг є сам процес надання послуги (основний результат при наданні виховних послуг відображається у нематеріальній формі, однак має корисний ефект для замовника та дитини, на користь якої договір укладався); б) покладення ризику недосягнення соціально-корисного результату послуги (належного виховання дитини) на замовника (державу в особі органу, що прийняв рішення про створення прийомної сім'ї); в) надання послуги особисто прийомними батьками (винятком є випадки залучення нянь, гувернанток тощо); г) послуга

з виховання споживається в процесі її надання дитиною, на користь якої й укладено договір.

Акцентовано увагу на правовому статусі сторін договору про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання у прийомну сім'ю. Встановлено можливість відступу від вимог принципу юридичної рівності у зв'язку з використанням замовником цієї послуги свого професійного, владного, економічного потенціалу з метою нав'язування прийомним батькам більш вигідних для себе умов договору, що може бути суттєвою перешкодою у популяризації такої форми влаштування дітей. З метою недопущення порушення паритету (рівноваги) інтересів між замовником (уповноваженим на прийняття рішення про створення прийомної сім'ї органом виконавчої влади) та виконавцем (прийомними батьками) договір про влаштування дитини у прийомну сім'ю укладається у відповідності до вимог Положення про прийомну сім'ю.

Особливість правового статусу уповноваженого на створення прийомної сім'ї органу полягає в тому, що: а) права і обов'язки щодо конкретної прийомної сім'ї в нього виникають з моменту укладення договору про влаштування дитини у прийомну сім'ю; б) сукупність прав і обов'язків щодо кожної прийомної сім'ї є однаковими, крім випадків їх конкретизації, наприклад, при влаштуванні дітей з особливими потребами; в) здійснення прав і виконання обов'язків відбувається виключно в інтересах дитини та на благо прийомної сім'ї. Особливість правового статусу прийомних батьків відображається у тотожності їх прав та обов'язків із правами та обов'язками, що покладені на рідних батьків щодо власних дітей. Різниця полягає лише в тому, що вирішення всіх питань щодо виховання рідних дітей батьками відбувається самостійно без залучення сторонніх осіб; натомість прийомні батьки зобов'язані контактувати із соціальним працівником відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з усіх питань, які можуть негативно вплинути на задоволення потреб дитини та її належного розвитку, з урахуванням їх рекомендацій. Водночас такі рекомендації не завжди

можуть бути враховані прийомними батьками, адже всі питання, що стосуються виховання і освіти дитини, повинні вирішуватися з обов'язковим урахуванням думки дитини, що, за умови співпадіння з думкою прийомних батьків, може відрізнятись від рекомендацій соціального працівника, який, не знаючи індивідуальних особливостей особистості дитини, може надати лише загальні рекомендації.

Виокремлено передумови та встановлено порядок укладення договору про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю. Передумовами вступу потенційних учасників у відносини зі влаштування дитини на виховання у прийомну сім'ю є: 1) наявність у уповноваженого на прийняття рішення про створення прийомної сім'ї органу виконавчої влади відповідного обов'язку влаштувати дитину, що залишилася без батьківського піклування; 2) наявність у дієздатного кандидата у прийомні батьки відповідного інтересу – як матеріального (полягає в отриманні винагороди за виховання дитини, соціальних пільг тощо), так і нематеріального (участь у виховному процесі дитини, радість від її досягнень тощо) змісту; 3) наявність у дитини в силу різних на те обставин правового статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, з відповідним правом на виховання у сім'ї і захистом з боку держави. Договір про влаштування дитини у прийомну сім'ю укладається виключно у простій письмовій формі та не потребує нотаріального посвідчення, зважаючи, що: по-перше, контрагентом за таким договором є орган державної влади як юридична особа публічного права; по-друге, сума договору у двадцять і більше разів перевищує розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян; по-третє, договір характеризується як консенсуальний, адже момент укладення договору та момент його виконання не співпадають у часі.

У третьому розділі *«Виконання зобов'язань за договором про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю та відповідальність за їх порушення»* акцентовано увагу на особливостях виконання зобов'язань за договором про влаштування дітей-

сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю, що пов'язані з закріпленням законодавчої вимоги до прийомних батьків надати послугу такого характеру особисто. Специфіка виконання сторонами зобов'язань за договором про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю, відображається у складових елементах виконання: а) предметі договору (сукупності дій прийомних батьків щодо належного здійснення та за потреби захисту особистих та майнових прав прийомної дитини); б) неможливості передоручення виконання взятих прийомними батьками обов'язків третім особам; в) наданні послуги не безпосередньо замовнику, а визначеній ним третій особі; г) способі виконання зобов'язань як прийомних батьків, так і уповноваженого на прийняття рішення про створення прийомної сім'ї органу виконавчої влади (тривалий та систематичний характер вчинюваних сторонами дій); г) закріпленні на законодавчому рівні (ч. 3 ст. 256-3 СК) строку дії договору шляхом вказівки на подію, яка неминуче має настати; д) неможливості дострокового надання послуги та її споживання; е) місці виконання зобов'язань за договором (у випадку переміщення прийомної сім'ї з однієї адміністративно-територіальної одиниці до іншої як у виконавця, так і замовника виникають додаткові обов'язки).

Під предметом договору із влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю розуміється сукупність дій прийомних батьків (як фактичного, так і юридичного характеру) щодо належного здійснення та за потреби захисту особистих та майнових прав прийомної дитини шляхом влаштування такої дитини у свою сім'ю, її виховання, навчання, оздоровлення тощо до досягнення нею повноліття (завершення навчання у відповідних навчальних закладах).

Відповідальність сторін договору про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю є договірною, тому й існує об'єктивна потреба в нормативному закріпленні такого механізму цивільно-правової відповідальності сторін, який, з одного боку, передбачав

би засоби впливу на сторони зобов'язання, а з іншого – визначав би оптимальний порядок застосування вказаних правових засобів. До складових цього механізму належать: 1) установлена законом можливість застосування до правопорушника положень гл. 51 ЦК України; 2) застосування заходів цивільно-правової відповідальності до прийомних батьків шляхом покладення на них обов'язку компенсування державі витрат, пов'язаних із утриманням таких дітей (в судовому порядку або шляхом учинення виконавчого напису листа нотаріусом) та можливість добровільного виконання відповідного обов'язку; 3) визначення правовими актами або договором підстави та умов для такої відповідальності (зокрема, з виключенням у певних установлених у законі чи передбачених договором випадках вини зі складу спеціальних умов відповідальності).

Ключові слова: договір, прийомна сім'я, правове регулювання, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, прийомні батьки, правова форма влаштування дітей, виховні дитячі заклади, послуга з виховання, цивільно-правова відповідальність.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях:

1. Козак О. М. Становлення та розвиток інституту прийомної сім'ї у вітчизняному законодавстві // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Вип. 19, 2019 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2019. С. 82–87.

2. Козак О. М. Нормативно-правове регулювання відносин, що виникають у разі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю // Підприємництво, господарство і право. 2019 (280). № 6. С. 19–23.

3. Козак О. М. Особисті немайнові права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при врегулюванні відносин щодо

влаштування їх на виховання у прийомну сім'ю // Підприємництво, господарство і право. 2019 (285). № 11. С. 30–35.

4. Козак О. М. Особливості виконання зобов'язань за договором про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю // Підприємництво, господарство і право. 2019 (286). № 12. С. 32–36.

5. Козак О. М. Передумови укладення договору про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю // Підприємництво, господарство і право. 2020 (287). № 1. С. 11–15.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, які включено до міжнародних наукометричних баз:

6. Козак О. М. Поняття і правова природа договору про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання у прийомну сім'ю // Visegrad Journal on Human Rights. 2019. № 4. С. 115–119.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Козак О. М. Право дитини висловлювати свою думку щодо влаштування її на виховання у прийомну сім'ю // Наукові пошуки у ІІІ тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри: збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (31 травня – 01 червня 2019 р.). Кропивницький : ПВНЗ КІДМУ, 2019. С. 227–230.

8. Гриняк А. Б., Козак О. М. Договірне регулювання відносин з влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю // Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством країн ЄС : зб. статей і тез IX міжнар. цивілістичного форуму, Харків 11–12 квітня 2019 р. Київ: Знання України, 2019. С. 159–164.

9. Козак О. М. Правові наслідки порушень органу, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, взятих на себе за договором про влаштування дітей у прийомну сім'ю зобов'язань // Правова система

України: сучасність та перспективи розвитку: [збірник матеріалів XIX аспірантських та магістерських читань, Науково-дослідни-й інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Київський університет туризму, економіки і права, м. Київ, 27 листопада 2019 р.]. С. 51–53.

10. Козак О. М. Подача заяви кандидатів у прийомні батьки як важлива передумова укладення договору про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомну сім'ю // XVIII науково-практична конференція «Актуальні проблеми приватного права», присвячена 98-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Маслова (м. Харків, Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого», 28 лютого 2020 р., Харків: Право, 2020. С. 455–459.